

Ж. В. Удовенко
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри криміналістичних експертиз

Національна академія внутрішніх справ

ДОТРИМАННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ПРИ ВИКОРИСТАННІ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОСВІДУВАННЯ

У статті на підставі аналізу положень теорії пізнання проаналізовано дотримання прав і свобод людини при використанні спеціальних знань під час проведення освідування. Обґрунтовано положення щодо участі в проведенні освідування в низці випадків, крім судово-медичного експерта чи лікаря, інших спеціалістів. За результатами надані пропозиції до чинного кримінального процесуального кодексу України.

Дотриманню прав і свобод людини у кримінальному провадженні, застосуванню до них заходів процесуального примусу присвячено значну увагу в національному законодавстві України. Проте потребують удосконалення окремі норми кримінального процесуального кодексу в аспекті збереження таємниці особистого життя людини як у процесі досудового розслідування, так і під час провадження слідчих (розшукових) дій.

Особливе місце серед усіх слідчих (розшукових) дій, що спрямовані на збирання інформації з матеріальних відображень, займає освідування. Воно дозволяє слідчому безпосередньо сприймати об'єкти з метою виявлення слідів кримінального правопорушення, особливих прикмет і з'ясування обставин події, важливих для кримінального провадження, скласти уявлення про механізм злочину та особу злочинця, висувати слідчі версії та правильно визначати напрямки розслідування. Але провести ефективно цю слідчу (розшукову) дію без використання спеціальних знань інколи просто неможливо. Тому, залежно від виду освідування, необхідна участь спеціалістів в обов'язковому порядку та можлива їх участь на розсуд слідчого.

Загальні кримінально-процесуальні й криміналістичні питання залучення спеціаліста, як однієї з форм використання спеціальних знань, докладно розглянуті в літературі. Їм присвячені праці

В.І.Галагана, А.В. Кудрявцевої, Н.І. Клименко, В.К. Лисиченка, В. А. Михайлова, Е.Р. Росинської, С. М. Стахівського, Л.Д. Удалової та інших науковців. Розглянемо лише найбільш важливі питання дотримання прав і свобод людини при залученні спеціалістів в рамках КПК України для проведення такої слідчої (розшукової) дії як освідування.

Згідно з ч. 1 ст. 71 КПК України спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

Практика свідчить, що при проведенні такої слідчої (розшукової) дії як освідування (ст. 241 КПК України) залучаються різні спеціалісти, хоча в законі передбачені тільки судово-медичний експерт або лікар.

Завданням освідування є виявлення на тілі підозрюваного, свідка чи потерпілого слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу (ч. 1 ст. 241 КПК України)

Виконуючи поставлені перед ним завдання, судово-медичний експерт або лікар вправі використовувати спеціальні медичні знання з метою виявлення, фіксації та вилучення вказаних слідів.

Беручи участь у проведенні освідування, вони, як спеціалісти, мають впливати на виявлення та фіксацію слідів кримінального правопорушення й особливих прикмет, зокрема: акцентувати увагу слідчого на ті особливості тіла, які він не помітив (наприклад, наявність рубця або пігментної ділянки шкіри, які могли бути наслідком знищення чи виведення певної особливої прикмети); надає характеристику тілесного ушкодження (синець, рана); допомагає правильно описати виявлені ушкодження тіла, точно вказавши їх локалізацію відповідно до анатомічної будови людини (наприклад, ушкодження знаходиться на місці дельтовидного м'яза плеча); допомагає визначити форму ушкодження, його розміри, властивості, колір; здійснює дії, безпосередньо спрямовані на вилучення виявлених слідів злочину (крові, сперми); консультує слідчого щодо обставин, за якими він спостерігає з позиції медичних знань, роз'яснює причини, їх значення, наслідки виявлених ушкоджень та інших слідів злочину, а також деяких видів особливих прикмет; висловлює припущення про час, механізм виникнення виявлених слідів, а також про можливе роз-

міщення потерпілого й злочинця в момент утворення на тілі освідученої особи тілесних ушкоджень; дає пояснення по суті проведених ним дій, спрямованих на встановлення, фіксацію й вилучення слідів злочину чи виявлення та фіксацію особливих прикмет; висловлює міркування про сліди й пошкодження, пов'язані із вчиненням злочину, які може бути виявлено на інших ділянках тіла або на місці події [6].

Особливість статусу лікаря як спеціаліста полягає також у тому, що він має визначати тілесні ушкодження і характер дій, які можуть становити небезпеку для здоров'я освідученої особи та проведення яких заборонено законом. Водночас лікар вправі вимагати занесення у протокол слідчої (розшукової) дії своїх заперечень з приводу проведення тих дій, які з погляду медицини небезпечні для здоров'я цієї особи. Важливою є також і та обставина, що почуття сорому в людини не має виникати під час огляду її тіла лікарем чи експертом, тому закон не вимагає того, щоб ці особи були однієї статі з освідучуваним.

Проте, закон передбачає, що освідучувані, яке супроводжується оголенням, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком лікаря, і за згодою особи, яка освідчується. Застосування поняття «оголення особи» передбачає наявність оцінки – правозастосовної діяльності учасника кримінального провадження, спрямованої на наповнення оцінного поняття конкретним нормативним змістом на підставі свого внутрішнього переконавання, керуючись власною правосвідомістю, об'єктивним стандартом оцінного поняття та особливостями конкретного випадку, і встановлення відповідності між ознаками оцінного поняття та життєвої ситуації, до якої має бути застосовано кримінально-процесуальну норму.

Серед фахівців кримінального процесуального права є думка, що оголення верхньої частини грудей або спини, рук до самого передпліччя та ніг до колін не слід прирівнювати до оголення прихованих частин тіла особи. З точки зору В. І. Громова, присутність слідчого під час такого освідучування слід визнати обов'язковою, адже безпосереднє спостереження з боку слідчого під час установаження кожної фактичної обставини є необхідним в інтересах вирішення справи [7, с. 184].

Однак кожна людина, залежно від родинного виховання, традицій місцевості, національних укладів, має власне уявлення щодо місць, які слід приховувати одягом. У кожному конкретному випадку визначення поняття «оголення особи» матиме певні критерії. Тому на традиційність у цьому питанні, на наше переконавання, спиратися

не можна. Уважаємо за доцільне залишити визначення питання щодо оголення тіла особи прерогативою слідчого й освідуваної особи в кожному конкретному випадку. Саме так урегулював це питання законодавець, передбачивши в ч. 2 ст. 241 КПК України згоду особи, яку освідують, на проведення цієї слідчої (розшукової) дії, що супроводжується оголенням тіла, слідчим певної статі. Водночас у будь-якому разі оголення тіла, закритого одягом, перед слідчим протилежної статі не має порушувати принципу етичності, принижувати людську гідність освідуваної особи.

У цьому контексті слушною є цікава пропозиція В. В. Логінової про доповнення закону нормою, яка дозволяла б освідуваній особі заявляти клопотання про відвід понять і спеціалістів від участі в проведенні освідування, пов'язаного з оголенням тіла, якщо є підстави вважати, що вони негативно ставляться до освідуваної особи й можуть розголосити обставини, що стосуються її особистого життя [8, с. 122]. Додамо, що доцільним є внесення цієї пропозиції не лише щодо освідування, яке супроводжується оголенням особи, а й щодо всіх інших слідчих (розшукових) дій, під час проведення яких можуть залучити понять та спеціалістів. Зазначене положення доцільно визначити в ч. 1 ст. 79 КПК України, у якій унормовано питання заявлення відводу спеціалісту, перекладачу, експерту, секретарю судового засідання. Ураховуючи, що серед цих учасників кримінального провадження не йдеться про понять, пропонуємо доповнити назву цієї статті після слів «експерта» словом «понятого» і далі за текстом, а ч. 1 ст. 79 КПК України після слів «експерт», «експерта» відповідно словами «понятий», «понятого».

В інших ситуаціях необхідно визначити процесуальний статус особи, права та законні інтереси якої може бути обмежено чи порушено під час проведення освідування. Наприклад, під час здійснення освідування підозрюваного з метою встановлення особливих прикмет, що супроводжується оголенням особи, може бути порушено право чоловіка (дружини) освідуваної особи на невтручання в приватне життя. Згідно з ч. 3 ст. 223 КПК України, слідчий має запросити таку особу для участі в проведенні освідування, проте залишається незрозумілим, у якому саме правовому становищі буде перебувати ця особа. Якщо визначити їй статус свідка, то її перед проведенням освідування спочатку необхідно викликати в такому правовому становищі для дачі показань (ч. 1 ст. 65 КПК України), після чого, власне, починати проводити освідування.

Участі в освідуванні іншого спеціаліста, крім лікаря, кримінальним процесуальним законодавством України не передбачено.

Водночас у практичній діяльності мають місце випадки запрошення до участі в освідуванні інших осіб, які володіють спеціальними знаннями. Такими знаннями у кримінальному провадженні вважають знання та навички, отримані внаслідок фахової освіти та/або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, які використовують визначені законом учасники процесу в межах наданих кожному з них повноважень для виконання за певною процедурою процесуальних завдань [9, с. 9].

Досліджуючи це питання, О. А. Борідько та В. В. Логінова вважають, що під час проведення освідування підозрюваного, який завдав тілесних ушкоджень із застосуванням вогнепальної зброї, слід залучати спеціаліста в галузі судової балістики. Оскільки під час здійснення пострілу з вогнепальної зброї відбувається викид незначної кількості порохових газів у зворотному від пострілу напрямку, на тильній частині рук і на одязі особи, яка стріляла, утворюються нашарування слідів пострілу. Це відбувається під час пострілу як з довгоствольної, так і короткоствольної зброї. Візуально ці сліди не помітні навіть з використанням збільшувальних приладів, ультрафіолетового світла. Тому для їх виявлення з рук підозрюваних осіб роблять змиви марлевым тампоном зі спиртом. Порох містить у собі значну кількість сурми й барію, які мають здатність зникати, і вже за дванадцять годин, навіть якщо руки не мити, залишки пороху на них вже не можна виявити, тому змиви слід робити якомога швидше [10].

Досить ефективною може бути допомога спеціаліста в галузі траєктології. У разі виявлення на тілі освідуваної особи, її одязі чи взутті слідів крові залежно від їх форми, спеціаліст може проконсультувати слідчого щодо механізму їх утворення. Це надасть змогу висунути низку припущень, які стосуються окремих обставин розслідуваного кримінального правопорушення. Наприклад, про взаємне розміщення підозрюваного й жертви кримінального правопорушення, позу злочинця в момент завдання ним тілесних ушкоджень потерпілому, характер дій цих осіб. Спеціаліст може допомогти слідчому визначити походження ушкоджень: за яких обставин, унаслідок вчинення яких дій і які саме тілесні ушкодження могли утворитися. Ці припущення нададуть реальну можливість, по-перше, дослідити механізм події та визначити, де та які сліди перебування особи може бути виявлено та вилучено; по-друге, діагностувати ушкодження та висуну-

ти версії щодо місця перебування цієї особи; по-третє, провести згодом ідентифікаційні дослідження з метою встановлення тотожності.

Ефективною може бути допомога спеціаліста під час освідування потерпілого й підозрюваного в звалтуванні. В більшості випадків під час вчинення цього злочину із застосуванням фізичного насильства між гвалтівником і потерпілим виникає боротьба, внаслідок чого на їх тілах утворюються як сліди від зубів, нігтів, так й інші тілесні ушкодження у вигляді подряпин, синців тощо. Спеціаліст допоможе слідчому виявити ці сліди, зафіксувати й описати їх у протоколі слідчої (розшукової) дії. Складним є виявлення слідів зубів, що мають значні ідентифікаційні властивості. Однак їх вилучення з ділянок тіла особи можливе лише за умови використання сучасних засобів криміналістичної техніки, навички володіння якими має саме спеціаліст.

При дорожньо-транспортних подіях на тілі потерпілого можуть виникнути сліди впливу окремих частин транспортних засобів. Консультація спеціаліста-автотехніка, який бере участь в освідуванні, буде корисною для вирішення питання про встановлення конкретного виду транспортного засобу, яким могли бути утворені сліди. Отримані при цьому відомості посилять ефективність розшуку транспортного засобу, що зник з місця події [11, с. 102].

Важливою є допомога спеціаліста в галузі судової хімії, коли під час освідування, передусім якщо воно супроводжується одночасним оглядом одягу, можна виявити сліди наркотичних, хімічних та інших речовин. Судовий хімік забезпечить належне їх виявлення, фіксацію, вилучення й пакування. Водночас він може висловити припущення щодо походження речовини, сліди якої виявлено на тілі освідуваної особи. Доцільність участі цього спеціаліста зумовлена тим, що отруйні речовини, виявлені під час освідування, здатні чинити негативний вплив на організм людини, а слідчий, який не має навичок поводження з ними, може наразити на небезпеку не лише своє здоров'я, а й здоров'я інших учасників освідування [12, с. 67].

Участь під час освідування спеціаліста з використання криміналістичної техніки, надасть допомогу слідчому у виявленні, фіксації та вилученні слідів кримінального правопорушення й особливих прикмет, малопомітних татуювань, а також запаху з тіла й одягу людини. Крім цього, спеціаліст забезпечить фіксацію слідів й особливих прикмет шляхом застосування необхідних методів виміральної, кольороподільної й мікроскопічної зйомки, виготовлення зліпків, схем, планів, складання замальовок.

Таким чином, на наш погляд, доцільно розширити коло спеціалістів, яких поряд з судово-медичним експертом і лікарем можуть запрошувати для участі в проведенні освідування, що забезпечить підвищення його дієвості та ефективності.

Беззаперечним є те, що факультативними учасниками під час проведення слідчого освідування є судово-медичний експерт або лікар (ч. 2 ст. 241 КПК України), а також різні спеціалісти (ст. 71 КПК України). Участь спеціалістів в досудовому розслідуванні зводиться до надання безпосередньої технічної допомоги. На наше переконання, перелік факультативних учасників освідування в ст. 241 КПК України необхідно розширити та запропонувати законодавчо закріпити можливість участі в проведенні освідування й інших спеціалістів з різних галузей науки і техніки.

До того, ж під час проведення освідування може знадобитися медична допомога з використанням медичного обладнання. У випадках, коли для виявлення, фіксації та вилучення слідів кримінального правопорушення або встановлення особливих прикмет може знадобитися допомога інших (крім лікаря) спеціалістів, а також за наявності потреби використання стаціонарних приладів і пристроїв, освідування можуть проводити у приміщенні бюро чи лабораторіях судово-медичних експертиз. Проведення освідування в цих медичних установах надає широкі можливості для використання сучасних науково-технічних засобів, обладнання з метою виявлення, фіксації та вилучення слідів злочину або встановлення особливих прикмет. Роль експерта-криміналіста також важлива. Головний метод огляду тіла людини — спостереження, однак для виявлення слідів, які не піддаються візуальному спостереженню (підшкірний крововилив, краплини крові чи сперми, татуювання, яке намагалися знищити, тощо), та для виявлення опіків, слідів від лугів чи інших хімічних речовин слід використовувати техніко-криміналістичні засоби, здатні виявляти такі сліди та робити їх видимими. Зокрема, сліди сперми під впливом ультрафіолетового світла набувають білувато-блакитного освітлення, сліди крові — чорно-коричневого. Інфрачервоні промені допомагають виявити підшкірний крововилив чи сліди порошу на шкірі, рентгенівські промені виявляють предмети, що розміщені під шкірою (шрїт, скло).

Виявлені під час освідування особливі прикмети, сліди кримінального правопорушення чи тілесні ушкодження повинні бути належно зафіксовані у протоколі слідчої (розшукової) дії. Виявлені

тілесні ушкодження чи особливі прикмети фіксують за допомогою фото- чи відеокамери або замальовують. Якщо особливі прикмети чи тілесні ушкодження виявлено на закритих одягом ділянках тіла, то з етичних міркувань слід їх фотографувати, уникаючи за змоги фіксації обличчя освідуваної особи [10, с. 3].

Таким чином, на відміну від деяких інших видів слідчого огляду, освідування суттєво порушує право на недоторканність та особисту свободу громадян, пов'язане з можливістю розголошення інтимних обставин їх життя. Зважаючи на це, законодавець визначив спеціальні правила його проведення. Однак чітка кримінальна процесуальна регламентація освідування сама по собі не вирішує питання забезпечення права на невтручання в особисте життя. Записане на папері, але незабезпечене системою гарантій, дане право є простою декларацією. Однією з причин прийняття незаконних та необґрунтованих процесуальних рішень, що порушують права особи і завдають шкоду охоронюваним законом інтересам, є недостатність процесуальних гарантій, відсутність відпрацьованого механізму їх реалізації.

Тому, дотримання прав і свобод людини при використанні спеціальних знань під час проведення освідування, на наш погляд, передбачає такі положення: заборона проводити дії, що принижують гідність освідуваної особи, а також є небезпечними для життя і здоров'я; надання прав особі оскаржити дії органів досудового розслідування у випадку порушення її честі та гідності при проведенні освідування, або недотримання меж освідування, які обґрунтовуються матеріалами кримінального провадження; заявляти клопотання про відвід понятих і спеціалістів від участі в проведенні освідування, пов'язаного з оголенням тіла, якщо є підстави вважати, що вони негативно ставляться до освідуваної особи й можуть розголосити обставини, що стосуються її особистого життя; з етичних міркувань при оголенні тіла освідуваної особи слід її фотографувати, уникаючи за змоги фіксації обличчя освідуваної особи. Щодо використання спеціальних знань слід зазначити, що для участі в проведенні освідування в ряді випадків, крім судово-медичного експерта чи лікаря, доцільно використовувати різних спеціалістів.

Наведені криміналістичні рекомендації забезпечать підвищення дієвості й ефективності проведення такої слідчої (розшукової) дії, як освідування, особливо за умов закріплення їх у відповідних статтях Кримінального процесуального кодексу України.

Список використаних джерел

1. *Букаев Н.* Проблемы производства освидетельствования как следственного действия по УПК РФ / *Н. Букаев, Н. Гребнева* // Закон и жизнь. — 2004. — № 10. — С. 13.
2. *Торбин Ю.Г.* Использование специальных познаний при исследовании тела и одежды подозреваемых в совершении преступления / *Ю. Г. Торбин* // Вестник Моск. ун-та. (Серия 11. Право). — 1971. — № 6. — С. 45.
3. *Маркс Н.А.* Роль специалиста и форма его участия в производстве следственного освидетельствования / *Н. А. Маркс* // Проблемы изучения личности участников уголовного судопроизводства: [межвуз. сб. науч. тр.]. — Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1980. — С. 94.
4. *Грамович Г.И.* Тактика использования специальных знаний в раскрытии и расследовании преступлений: [учеб. пособ.] / *Грамович Г. И.* — Минск: Минск. высш. шк. МВД СССР, 1987.
5. *Лисиченко В.К.* Виды участия специалистов на предварительном следствии / *В. К. Лисиченко, В. В. Циркаль* // Криминалистика и судебная экспертиза. — 1985. — Вып. 30. — С. 8.
6. *Торбин Ю. Г.* Уголовно-процессуальные и криминалистические проблемы освидетельствования / *Ю. Г. Торбин* [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.k-press.ru/bh/2003/2/torbin2/torbin2.asp>.
7. *Курдюков В. В.* Теоретичні засади та критерії обов'язкового призначення судових експертиз в кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / *В. В. Курдюков*. — К., 2009. — 24 с.
8. *Борідько О. А.* Освідування та тактика його проведення при розслідуванні умисних тілесних ушкоджень / *О. А. Борідько, В. В. Логінова* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.radnuk.info/statti/555-kriminalist/14626-2011-01-18.
9. *Селиванов Н. А.* Советская криминалистика: система понятий / *Н. А. Селиванов*. — М.: Юрид. лит., 1982.
10. *Петрухин И. Л.* Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе / *И. Л. Петрухин*. — М.: Юрид. лит., 1964.

СОБЛЮДЕНИЕ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА ПРИ ИСПОЛЬЗОВАНИИ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЗНАНИЙ ВО ВРЕМЯ ПРОВЕДЕНИЯ ОСВИДЕТЕЛЬСТВОВАНИЯ

Ж. В. Удовенко

В статье исследованы потребности использования специальных знаний в процессе проведения такого следственного (розыскного) действия как освидетельствование. Во время проведения освидетельствования, в зависимости от вида, предусмотрено участие определенных лиц.

Аргументировано положение о том, что в ряде случаев при проведении освидетельствования кроме судебно-медицинского эксперта или врача, целесообразно приглашать других специалистов в разных отраслях науки и техники, что в свою очередь обеспечит его эффективность. Например, во время проведения освидетельствования подозреваемого, причинившего телесные повреждения с применением огнестрельного оружия, необходимо участие специалиста в отрасли судебной баллистики. При расследовании дорожно-транспортных происшествий на теле потерпевшего могут образоваться следы действия отдельных частей транспортных средств. Консультация специалиста-автотехника, будет эффективной для решения вопроса об установлении конкретного вида транспортного средства, причинившем образовавшиеся следы. Важной будет помощь специалиста в отрасли судебной химии, когда во время освидетельствования одновременно проводится осмотр одежды, на которой могут быть выявлены следы наркотических, химических и других веществ. Судебный химик обеспечит соответствующее их выявление, фиксацию, изъятие и упаковывание. Участие во время освидетельствования специалиста с использованием криминалистической техники, предоставит помощь следователю при выявлении, фиксации, изъятии и упаковыванию следов преступления и особых примет, незаметных татуировок, а также запаха с тела и одежды человека.

По результатам предложены изменения в уголовный процессуальный кодекс Украины.

RESPECT FOR HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS USE OF SPECIAL TITLES DURING THE EXAMINATION.

Z.V. Udovenko

In the article explores the need for special knowledge in the course of such investigative actions as examination. During *osviduvannya* depending on its type, provides for the participation of certain persons.

Reasoned position about the fact that in some cases, during the examination except forensic or a doctor, it is appropriate to invite other specialists s various branches of science and technology, that provides it's effect. For example, during the examination of the suspect who caused the injury with a firearms, requires the participation of specialists in the field of judicial ballistics. In the investigation of road accidents on the victim's body may form the following marks of parts of the vehicle. Consultation with a specialist-motor-vehicle will be effective in addressing the issue of a particular type of vehicle, the cause of the formed marks. Will be an important aid specialist in forensic chemistry industry, when, during the same time the survey is conducted inspection of clothing, which can be found marks of drugs, chemicals and other substances. Forensic chemists to ensure that their identification, fixation and removal of packaging. Participation in the survey specialist using forensic technology, the investigator will provide assistance in identifying, recording, Seizure and packing marks of the crime and special signs, invisible tattoos, as well as with the smell of the body and clothing of man.

In result for us offered changes in Criminal Procedure Code of Ukraine.